

Idékonkurransen om gode bondehager 1936–39

Hagekunst i bevegelse fra elitekultur til folkekultur

Berit Rønsen

Ph.d.-student, Institutt for landskapsarkitektur, NMBU

Berit Rønsen er ph.d.-student ved Institutt for landskapsarkitektur på NMBU, kunsthistoriker med mastergrad fra UiO (2007) og seniorrådgiver i Riksantikvarens seksjon for fredning og verneplaner. Rønsen har en særlig interesse for historiske grøntanlegg fra første halvdel av 1900-tallet. I doktorgraden undersøker hun ulike aspekter ved hagekunstens bevegelse fra elitekultur til folkekultur, med fokus på norske villa- og bondehager i perioden 1930–50. berit.ronsen@nmbu.no

Sammendrag

Idékonkurransen om gode bondehager ble arrangert av Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag i samarbeid med Selskapet Havedyrkningens Venner i 1936–39. Artikkelen presenterer historien for første gang i detalj. Konkurransen settes inn i en historisk og ideologisk kontekst som del av prosesser som bidro til å bevege hagekunsten fra elitekultur til folkekultur på første halvdel av 1900-tallet. Artikkelen stiller spørsmål om hvorvidt konkurransen også for enkelte kan ha vært et politisk virkemiddel i nasjonalistisk tjeneste under opptakten til andre verdenskrig.

Nøkkelord

bondehage, hagekunst, idékonkurransen, modernisme, nasjonalisme

Abstract

The farm garden competition was organized by Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag and Selskapet Havedyrkningens Venner in 1936-39. This article presents the full story for the first time. It places the competition in a historical and ideological context as part of processes that helped to move garden art from elite culture to wider mainstream culture during the first half of the 20th century. The article raises the question of whether the competition may also have been, for some, a political tool in a nationalist agenda during the run-up to World War II.

Keywords

farm gardens, garden art, competition, modernism, nationalism

Innledning

På midten av 1930-tallet, under en politisk spent periode i Europa, tok Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag initiativ til å arrangere en idékonkurransen om gode bondehager. Målet med konkurransen var at også bondebefolkningen nå skulle få nytte godt av moderne hagekunst. Hva var insentivene?

Idékonkurransen om gode bondehager har ikke tidligere blitt studert av forskere. Den er nevnt bare noen ytterst få steder i eksisterende faglitteratur. Dette til tross for at konkurransen gikk over tre år og at landets mest sentrale hagearkitekter deltok. Målet med denne artikkelen er nettopp å fortelle den helhetlige historien om bondehagekonkurransen som tidligere ikke har blitt fortalt på denne måten. Historien gir oss et sjeldent innblikk i hvordan hagearkitektene jobbet på denne tiden. Hensikten er å bidra til dypere forståelse og mer nyansert kunnskap om fagdisiplinen i perioden.

Artikkelen springer ut av en studie av historiske dokumenter og samtidig faglitteratur. Arkivene etter norske landskapsarkitekter som deltok i konkurransen og arkivene etter Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag (NHAL) og Selskapet Havedyrkningens Venner (SHV) har vært sentrale. I NHALs arkiv har møteprotokoller fra styremøter og medlemsmøter på 1930-tallet vært de viktigste kildene til kunnskap om konkurransens forløp. Arkivmaterialet etter NHAL lå usikret og utilgjengelig på et loft inntil arbeidet med denne artikkelen startet, men er nå flyttet til Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur ved NMBU. Etter SHV er det i hovedsak utgaver av selskapets tidsskrift, *Norsk Hagetidend*, fra 1937, -38 og -39 som har vært relevante kilder, men det har også vært nødvendig å gå gjennom selskapets øvrige arkivmateriale fra perioden. Dette ligger i Riksarkivet. Selv om SHV var delarrangør, viser gjennomgangen at selve arbeidet med konkurransen må ha ligget hos NHAL. SHVs rolle var antakelig å sikre de økonomiske rammene, formidle resultatene av konkurransen, samt å være representert i juryen. Selve tegningsmaterialet fra konkurransen ligger ikke i verken NHALs eller SHVs arkiver, men spredt rundt i de ulike deltakernes arkiver. Etersom det ikke finnes noen samlet oversikt over hvem som deltok i konkurransen, har det derfor vært nødvendig å gå gjennom arkiv for arkiv etter norske landskapsarkitekter fra perioden, på leting etter spor av deltakere. En del av disse småarkivene er samlet i Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, noe som har gjort det mulig å gå gjennom et til sammen relativt stort materiale innenfor den begrensede tidsrammen av denne studien.

Det finnes generelt lite forskning på norsk hagekunst fra denne perioden og heller ingen tidligere studier av norske hagekonkurranser som kan tjene som teoretisk grunnlag for denne studien. Målet for studien har heller ikke vært å finne ut hvordan konkurranser som sådan ble gjennomført, men snarere å fortelle den detaljerte historien om denne ene konkurransen som en casestudie. Artikkelen kan så, i det videre, tjene som teoretisk grunnlag for nye studier av andre hagekonkurranser. Derfor er den et viktig bidrag til forskningen på feltet.

Forskning på byggekunst fra perioden finnes det mer av, og noe av dette kan være relevant som grunnlag også for forskning på hagekunst. I arkitekturhistoriker Elisabeth Tostrups doktoravhandling fra 1996 presenteres for eksempel en studie av norske arkitektkonkurranser på 1900-tallet. Konkurransesettet som ble brukt for idékonkurranser innenfor byggekunsten i samme periode som bondehagekonkurransen ble arrangert er interessant som sammenligningsgrunnlag. Også kunsthistoriker Espen Johnsens doktoravhandling fra 2002, hvor han studerer «Det moderne hjemmet», er interessant i diskusjonen om hva modernismen var og hvordan den kom til uttrykk i hagekunsten sammenlignet med byggekunsten.

Artikkelen inneholder en del lange sitater, blant annet juryens bedømmelse av vinnerutkastene. Sitatene gir verdifulle innblikk i juryens tankegang og er derfor med vilje beholdt helhetlige og lange. De er heller ikke tolket eller kommentert underveis. Dette fordi det har en verdi at de står for seg selv og kan tolkes av den enkelte leser. Isteden gis det en kort refleksjon av juryens bedømmelse mot slutten av artikkelen.

Bondehagekonkurransen fant sted i en tid hvor «bondereisning» generelt stod på agendaen i den norske samfunnsdebatten. For en del nordmenn var personlig engasjement for en styrket bondestand i denne perioden knyttet til nasjonalistiske holdninger så vel som nazisympatier. Det kan derfor være problematisk å snakke om en bondehagekonkurranse i Norge under opptakten til andre verdenskrig uten samtidig å reflektere over mulige koblinger til slike holdninger i samfunnet. Selv om dette ikke er hovedtema for artikkelen, er disse mulige koblingene derfor likevel belyst i et eget avsnitt mot slutten av artikkelen.

Fra elitekultur til folkekultur

Idékonkurransen om gode bondehager ble arrangert i en tid hvor hagekunsten i stadig økende grad ble omfavnet av vanlige folk. Gjennom store deler av historien har hagekunst vært oppfattet som nært knyttet til velstand og posisjon i samfunnet. Dette kan til dels skyldes at det var først og fremst rikfolkets hager som ble beskrevet i bøker, mens vanlige folks hager ikke ble omtalt i samme grad, og at det derav ble skapt et inntrykk av at hagekunsten var de rikes kultur. Men jeg vil hevde at hovedgrunnen heller ligger i de faktiske økonomiske kostnadene hagekunsten medførte. Vanlige folk hadde selvsagt også både hager og interesse for dyrking innenfor rammen av det vi vil kalle hagekultur, men begrepet hagekunst rommer en mer helhetlig planlegging og kunstnerisk tilnærming til utformingen av hager, som gjerne også innebar engasjement av en profesjonell hagearkitekt. Ettersom det var de mer velstående som hadde råd til å engasjere hagearkitekt, og ikke minst gartnere til å anlegge og vedlikeholde herligheten, er det naturlig at hagekunst derfor ble oppfattet som kultur tilhørende den økonomiske eliten i samfunnet.

Mot slutten av 1800-tallet og gjennom de første tiårene av 1900-tallet, skjedde det derimot en endring. På relativt kort tid beveget hagekunsten seg mot å bli oppfattet som bredere folkekultur, slik vi kjenner den i dag. Hva var det som skjedde? Endringen må sees i sammenheng med den større ideologiske bevegelsen mot et «moderne samfunn», som fra slutten av 1800-tallet utviklet seg på flere fronter i samfunnet og som resulterte i modernismens gjennombrudd. 1800-tallets industrialisering hadde ført til overfylte byer og dårlige boforhold for mange. De store ulikhetene i samfunnet og borgerskapets overdådige livsførsel skapte reaksjoner. Nå ønsket man å riste av seg en del etablerte holdninger og tilstivnede samfunnsstrukturer. I det moderne samfunnet skulle det være godt å leve for alle. Sosial utjevning og folkehelse var ideer som ledet an. Man kan si at det oppstod en slags dugnadsånd, og fra hagearkitektens side deltok man i dugnaden ved å jobbe for blant annet gode felles grøntarealer i byene og for gode private bolighager og kolonihager.

Modernismens gjennombrudd førte med seg radikale stilendringer innenfor arkitektur og design gjennom 1920- og 30-tallet. Funksjonalismen som periodestil rendyrket de nye, modernistiske idealene om saklighet og enkel, rasjonell formgivning. Også i hagekunsten fikk slike idealer fotfeste i denne perioden. «Vår tid har ingen sans for spissfindigheter, det er sakligheten som behersker vårt syn på nutidshagene.»¹ Privathagen skulle ikke lenger være et symbol på rikdom og makt, men først og fremst en helsebringende sommerdagligstue for den helt vanlige familien. Øyet skulle få hvile over rene linjer og ubrutte gressmatter uten forstyrrende «spissfindigheter» som hageganger, blomsterbed og skulpturer i hver en krik og krok. Hagekunsten ble av fagmiljøet frontet som en vesentlig faktor for både mental og fysisk helse, og det ble derfor viktig å spre interessen for moderne hagekunst til alle sosiale lag.

Bøndene måtte nås

Bøndene utgjorde en stor del av den brede befolkningen, og det ville være et solid bidrag til folkehelsen om man kunne nå disse med moderne hagekunst. Bøndene var ikke en gruppe direkte rammet av de dårlige boforholdene i byene, men bak hagearkitektens engasjement i dette tilfellet lå antakelig synet på hagekunsten som helsebringende i et større perspektiv. Hagekunst var mentalt styrkende og kunne kanskje også virke kulturelt dannende og slik bidra til sosial utjevning. Samtidig som slik modernistisk ideologi må ha vært en av drivkreftene i hagearkitektmiljøet på denne tiden, peker det hele også i retning av tankesett vi finner igjen i bondereisningen knyttet til de nasjonalistiske strømningene i samme periode.² At enkelte av hagearkitektene også kan ha hatt en nasjonalistisk agenda med sitt engasjement

for bøndene er derfor ikke utenkelig, men dette er ikke noe vi finner direkte uttalt fra noens side. I siste del av artikkelen dveler det mer ved dette spørsmålet. I *Form og Flora* 1937 skriver NHAL selv om hvorfor idékonkurransen kom i gang:

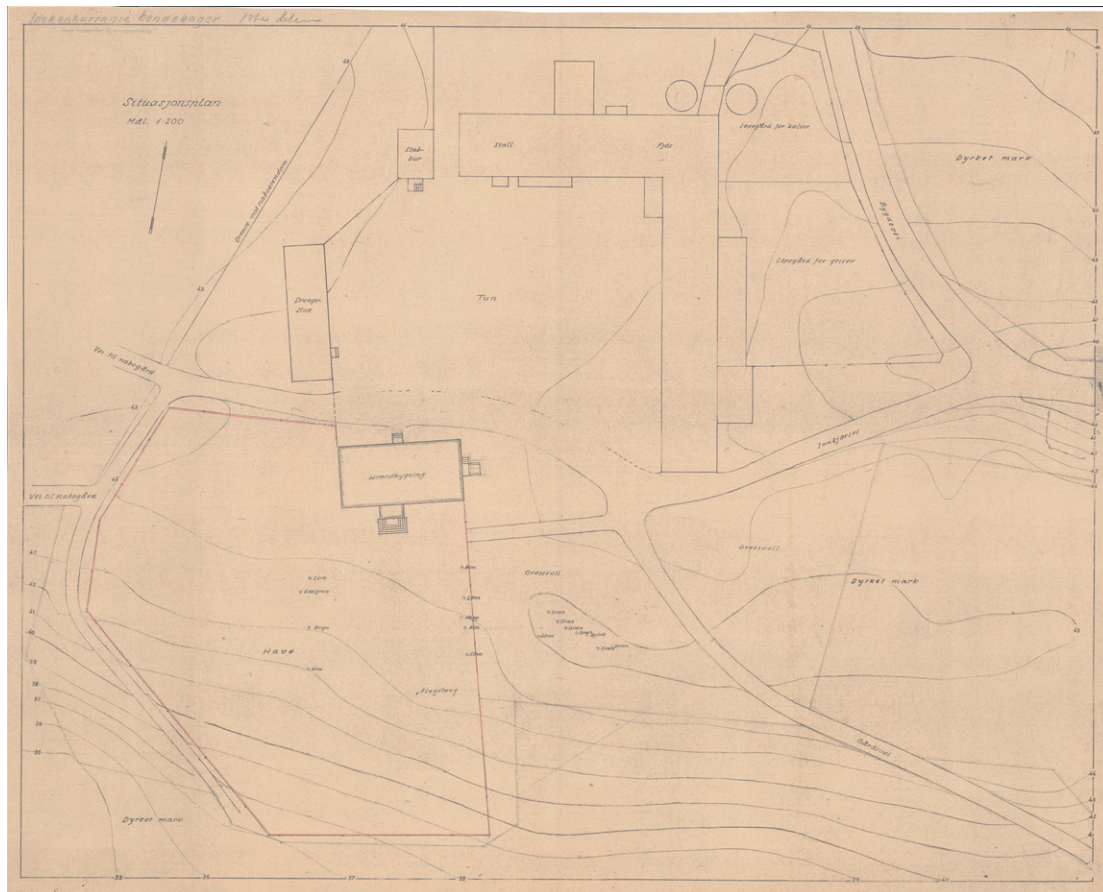
Når man valgte bondehagene var det fordi man har inntrykk av at bondebefolkningen har vanskeligst for å få del i de store fremskritt på hagekunstens område fra den siste tid, og at det her ligger en stor og betydningsfull oppgave som hittil har vært lite påaktet. Det er utvilsomt også den form for privathager som stiller størst krav til planleggelsen, fordi det her må tas særlig hensyn til at hagen blir billig i anlegg og lett å holde vedlike.³

Konkurranser var gode verktøy for å oppnå faglig solide løsninger. I tillegg ble de sett på som arenaer for diskusjon og faglig kompetansebygging. NHAL ble stiftet i 1929. I sitt første tiår arrangerte laget i tillegg til bondehagekonkurransen også en konkurranse om kolonihager i samarbeid med Norsk Kolonihageforbund, og vi ser av møteprotokollene at de planla en konkurranse om modernisering av eldre hager som antakelig ble stoppet av krigen. I tillegg ble det arrangert et par konkurranser knyttet til konkrete grøntanlegg. Bondehagekonkurransen var likevel den aller første relativt store konkurransen i lagets regi og ble et gjennombrudd for NHAL.⁴ Konkurransesettet lignet mye på måten man organiserte åpne idékonkurranser på innenfor arkitektur i samme periode.⁵

Selve ideen om å holde konkurransen, ble antakelig første gang løftet fram en novemberkveld i 1935 i Pål Sælands stue i Parkveien i Oslo, hvor styret i NHAL var samlet til møte. Blant sakene på bordet var spørsmålet om å foreslå for medlemmene i laget å arrangere en idékonkurranse om villa- og bondehager.⁶ Saken ble tatt opp i påfølgende medlemsmøte på Hotel Belvedere en uke senere. Einar Hildrum, som var medlem i laget, og også leder i SHV, mente at det antakelig ville være mulig å få støtte via K. K. Hejes legat.⁷ Forsamlingen besluttet å søke om et beløp på 600 kr. De ble også enige om å konsentrere seg om bondehagene fremfor villahagene.⁸

Noen få uker senere var finansieringen i orden og planene kunne legges. Det ble nedsatt en komité som skulle fungere som jury, samt ordne med det praktiske. Komiteen bestod av dosent ved Norges Landbrukshøyskole Olav L. Moen, formann i NHAL Pål Sæland og slottsgartner Søren Næss. De fikk i oppgave å utarbeide programmet for konkurransen, avgjøre hvorvidt konkurransen skulle omfatte bondehager for flere klasser av bønder, om hager fra ulike deler av landet skulle representeres, og til slutt skulle de lage selve konkurransematerialet til deltakerne.⁹ Komiteen ble ganske snart endret, antakelig for å oppnå større bredde og for å innlemme SHV. Pål Sæland ble værende, men de to andre ble erstattet av fylkesgartner i Vestfold Sigurd Sørnum, leder i Norges Bondekvinneforbund Olga Bjøner fra Såner, gårdbruker Arne Altern fra Øst-Modum og sekretær Einar Hildrum, leder for SHV.¹⁰ Det er rimelig å anta at Olav L. Moen gikk ut av komiteen fordi han selv ønsket å delta i konkurransen.¹¹

Komiteen bestemte at konkurransen skulde holdes i tre deler. Første del skulle ta for seg hage ved en større bondegård, andre del hage ved en mindre gård og tredje del ved et småbruk. Beløpet på 600 kr fra K. K. Hejes legat skulle gå til premier i første del av konkurransen. Man regnet med at lignende beløp burde kunne skaffes til veie for premier også i hver av de to neste delene av konkurransen.¹² I november 1936 var materialet klart og ved å henvende seg til SHVs kontor i Brogaten, kunne hagearkitekter, hagebruksfunksjonærer og andre som ønsket å delta i konkurransen få utlevert program og kartmateriale mot en avgift på fem kroner. Fristen for å levere konkurranseutkastene ble satt til 1. februar 1937.¹³

III. 1. Norsk Hagearkitekt og Anleggsgartnerlag: Situasjonsplan (mål 1:200) fra første del av idékonkurransen om gode bondehager, 1936. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Pål Sæland.

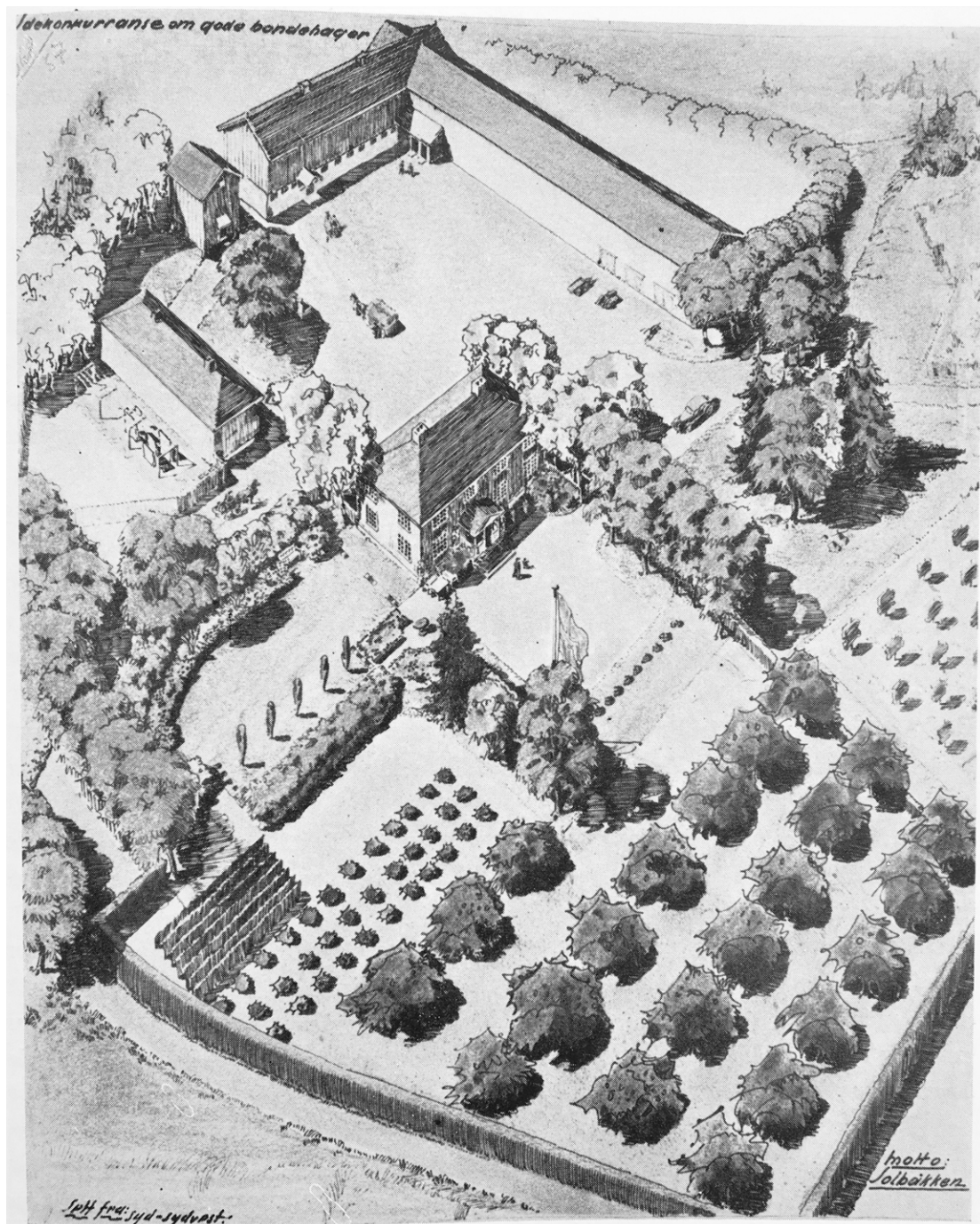
Hage ved en større bondegård

Papirene deltakerne fikk utdelt bestod av et kart i målestokk 1:1000 over en større norsk bondegård, en situasjonsplan i målestokk 1:200 som viste bebyggelsen med de nærmeste omgivelsene (ill. 1), to fotografier og grunnplan med oppriss av hovedbygningen.¹⁴ Med utgangspunkt i dette materialet, samt informasjon om at gården lå i et distrikt egnet for fruktdyrking, skulle deltakerne konkurrere om å komme opp med den beste ideen til en god prydhage, en frukt- og bærhage og plass for dyrking av smågrønnsaker til gårdens eget bruk. I tillegg omfattet oppgaven å utforme innkjørsel, tun og husenes nærmeste omgivelser på en hensiktsmessig måte. På situasjonsplanen var det avmerket hvilket område som var tenkt utlagt til hage, men deltakerne stod fritt til å omdisponere arealene i sine forslag.¹⁵ Innsendte konkurranseutkast skulle inneholde plantegning, perspektivtegning og en kortfattet beskrivelse av anlegget. Tegninger og andre vedlegg skulle merkes med et selvvalgt motto som også skulle føres på en konvolutt som skjulte avsenderens navn.¹⁶ På denne måten kunne juryen først bedømme utkastene uten å vite hvem som hadde sendt dem inn, for så å åpne konvoluttene og avsløre vinnerne.

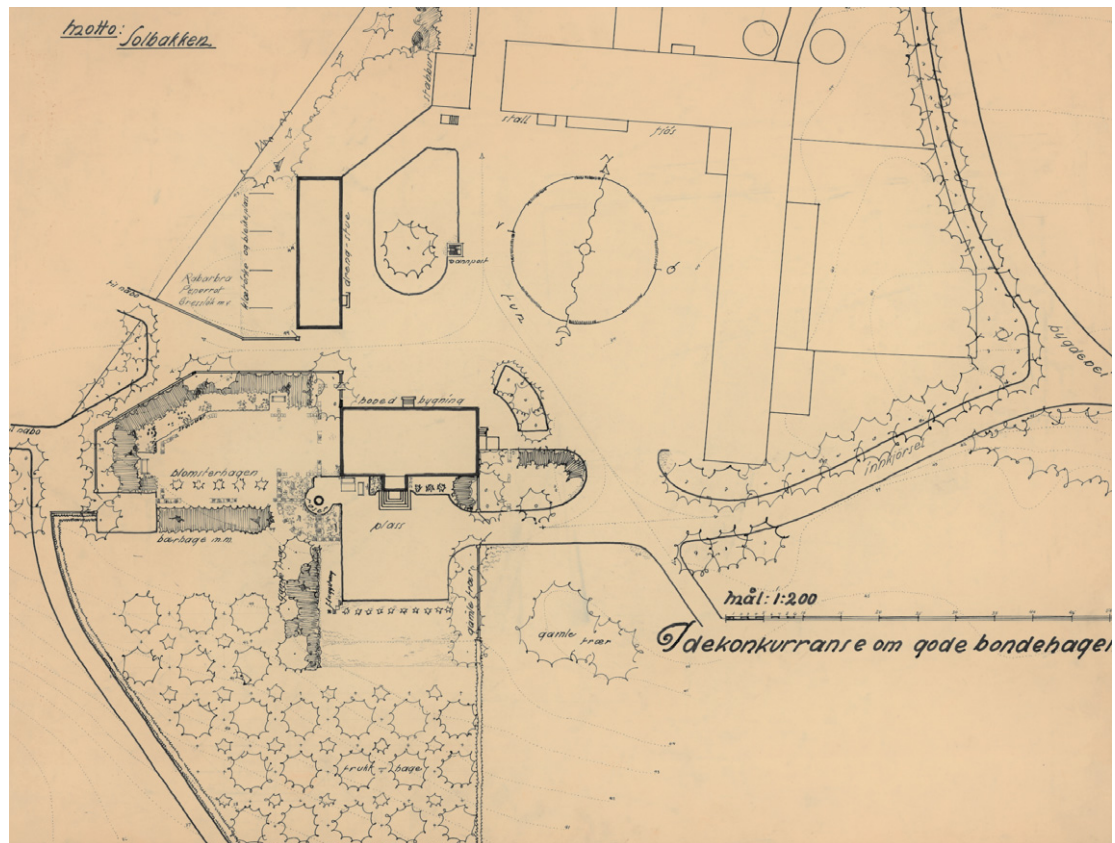
Etter fristens utløp hadde det kommet inn 15 bidrag. Vinnerne ble annonsert i Norsk Havetidende:

Ved gjennomgåelsen av utkastene har juryen funnet at to utkast, det ene merket «Solbakken», det andre under motto: «Som folket slik garden» har løst oppgaven best. (...)

Ved navnesedlenes åpning viste det seg at utkastet «Solbakken» var innlevert av dosent Olav L. Moen Landbrukshøiskolen i Ås, og «Som folket slik garden» av hagearkitektene Trygve Lyftingsmo og Ivar Syversen, Oslo.¹⁷

III. 2. Olav L. Moen: Motto: «Solbakken», konkurranseutkast, perspektivskisse, 1937. Hentet fra *Form og Flora* (1937), s. 37.

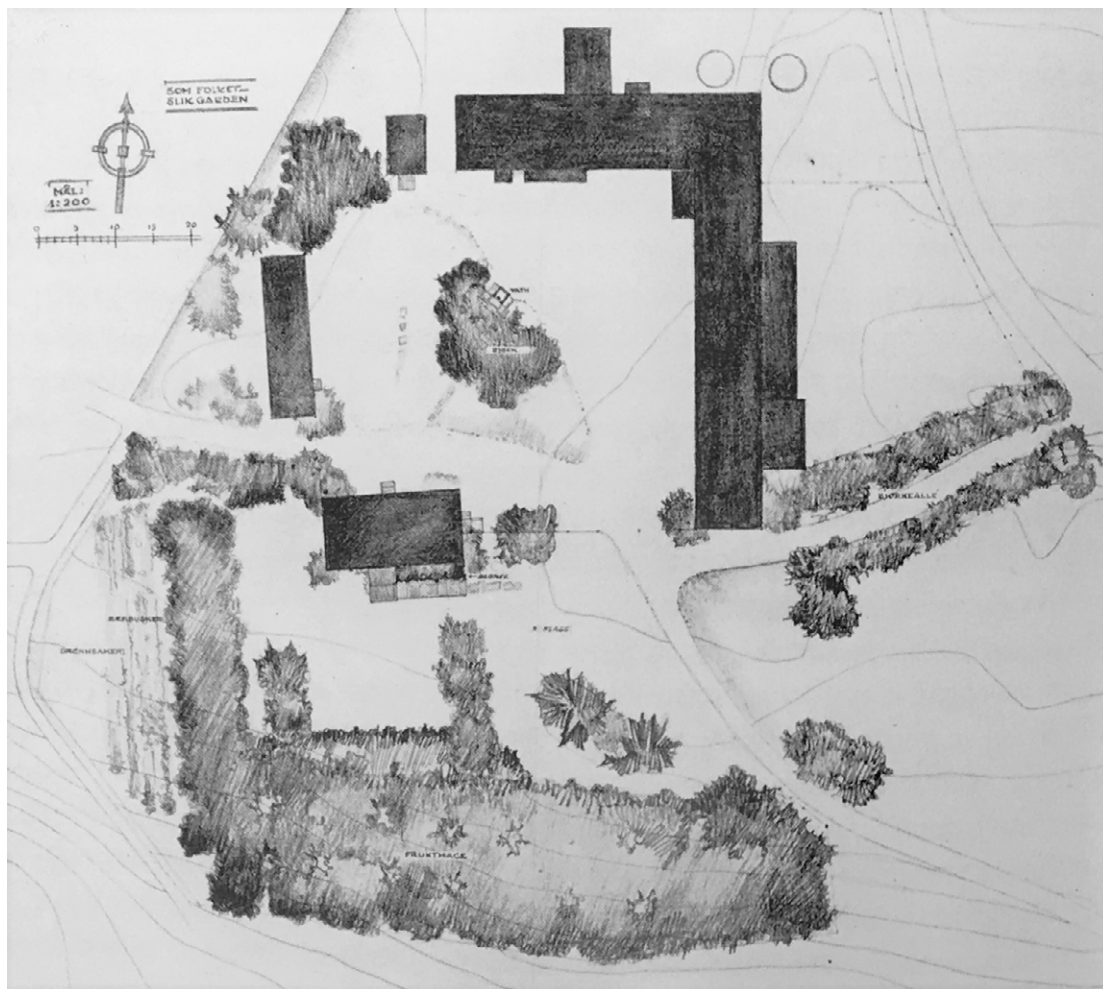
III. 3. Olav L. Moen: *Motto: «Solbakken»*, konkurranseutkast, 1937. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Olav L. Moen.

En presentasjon av de to vinnerutkastene og juryens vurderinger ble publisert senere samme år. Vurderingene gir oss et interessant innblikk i juryens tankegang og gjengis derfor i sin helhet. Til utkastet «Solbakken» (ill. 2–3) bemerket juryen følgende:

Utkastet er en interessant og på mange måter verdifull løsning av oppgaven.

Den store nakne grusplassen foran sydsiden av huset er ikke berettiget. All kjøretrafikk burde vært stoppet østenfor hovedbygningen, med forbindelse derfra inn til hovedinngangen. Partiet vestenfor hovedbygningen er meget godt utformet til en lun og solrik prydhage, med enkel men avvekslende detaljbehandling. Blomstene er anbragt slik at de også kan ses inne fra huset. Anlegget omkring kvernsteinen foran det sydvestre hjørnet av huset bidrar til å binde de to avdelinger av hagen fastere sammen, men grusplassen omkring steinen burde vært hellelagt. Grusplassen innenfor hageinngangen fra vest er unødvendig. Frukt- og bærhagen er godt planlagt og gjennomarbeidet. Innkjørselen er greit og naturlig utformet. Den ensidige allé på nordsiden av veien er en heldig løsning også av den grunn at terrenget sønnenfor til dels ligger betydelig høyere enn veien og nordsiden.

Tunet er enkelt og greit behandlet, men beplantningen foran nordøstre hjørne av hovedinngangen bør innskrenkes til et enkelt tre litt nærmere huset, og plenen foran drengestuen kunne gjerne vært litt mer fritt og ledig utformet. Tørkeplassen burde vært plassert mellom stabbur og drengestue av hensyn til utsikten fra drengestuen mot vest. Reguleringen av veiene til nabogårdene er noe omstendelig med to unødige store grusplasser.¹⁸

III. 4. Ivar Syversen og Trygve Lyftingsmo: *Motto: «Som folket slik garden»*, konkurranseutkast, 1937. Hentet fra *Form og Flora* (1937), s. 40.

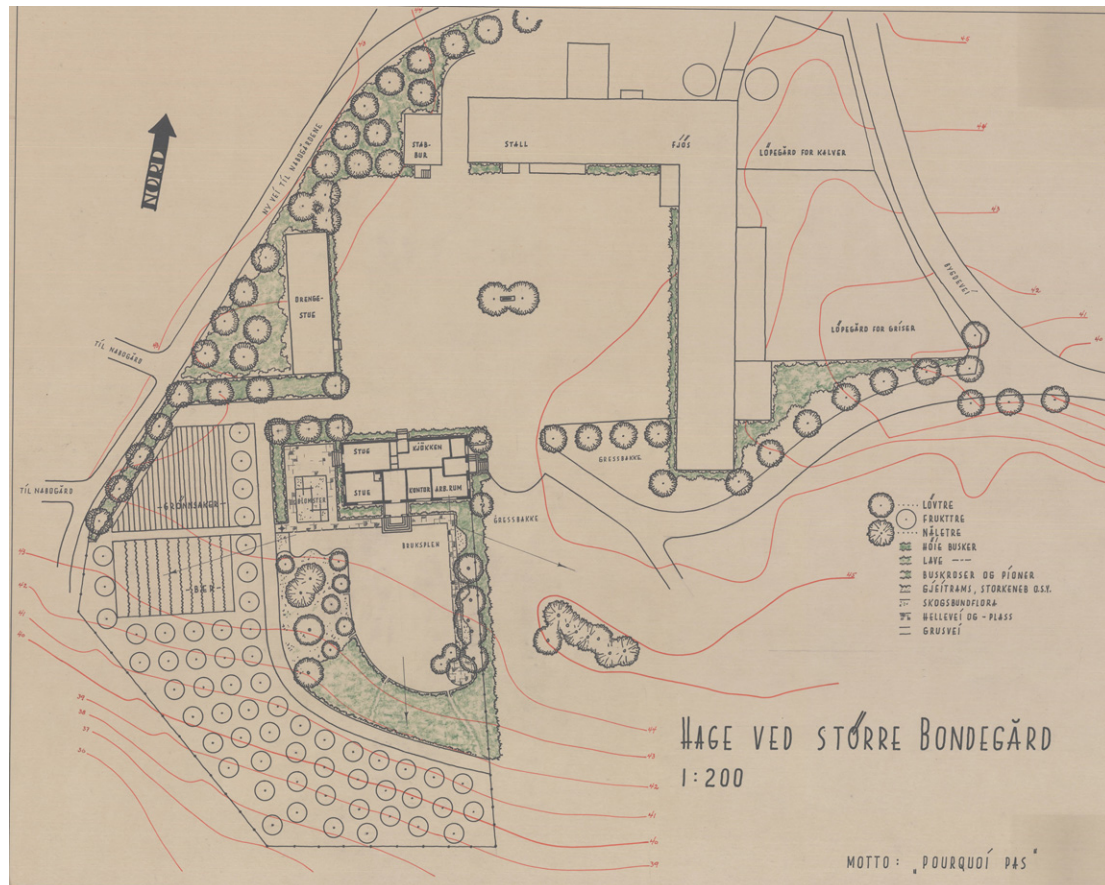
Til Lyftingsmo og Syversens utkast «Som folket slik garden» (ill. 4) bemerket juryen følgende:

Utkastet bærer preg av å være løst ut fra et selvstendig og nøkternt syn på bondehagen uten generende innflytelse fra andre hageformer, og med god sans for betydningen av å arbeide hele gårdsanlegget sammen til en enhet.

Utkastet tilfredsstillende de strengeste krav til et enkelt og lettvent anlegg, men i betraktning av at oppgaven gjelder en større bondegård er juryen av den mening at hagearealet nærmest huset burde vært rikere utformet. Dette vil dog lett kunne rettes på idet avdelingen syd og vest for huset er godt dimensjonert i forhold til husets to hagesider. Flaggstangen er utmerket plasert. Forandringen av hovedinngangen er ikke noen vinning, og selve inngangen er for sterkt orientert ut av hagen. Blomstene burde vært anbragt slik at de også kunne ses inne fra huset.

Tunet er meget godt løst med sikker sans for de praktiske krav som gjør sig gjeldende på en bondegård.

Gjerdet mellom låven og hovedbygningen burde vært sløifet.¹⁹

III. 5. Eyvind Strøm: *Motto: «Porquoi pas»*, konkurranseutkast, 1937. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Eyvind Strøm.

I tillegg til vinnerutkastene finnes også hagearkitekt Eyvind Strøms konkurranseutkast «Porquoi pas» (ill. 5) og Moens andre utkast «Sellanrå» bevart.

Juryens vurdering av vinnerutkastene gjenspeiler viktige idealer for hager i tiden, men skiller seg også noe fra de idealene vi kjenner fra villahagen. Dette skal vi se nærmere på i siste del av artikkelen.

Etter juryens vurdering ga de to premierte utkastene uttrykk for vidt forskjellig syn på oppgaven, men til tross for dette, representerte de begge så verdifulle løsninger at de burde sidestilles i premieringen. Juryen valgte derfor å slå sammen 1. og 2. premie og fordele premiebeløpet likt mellom de to. Premiebeløpet for 3. plass ble besluttet overført til neste del av konkurransen.²⁰

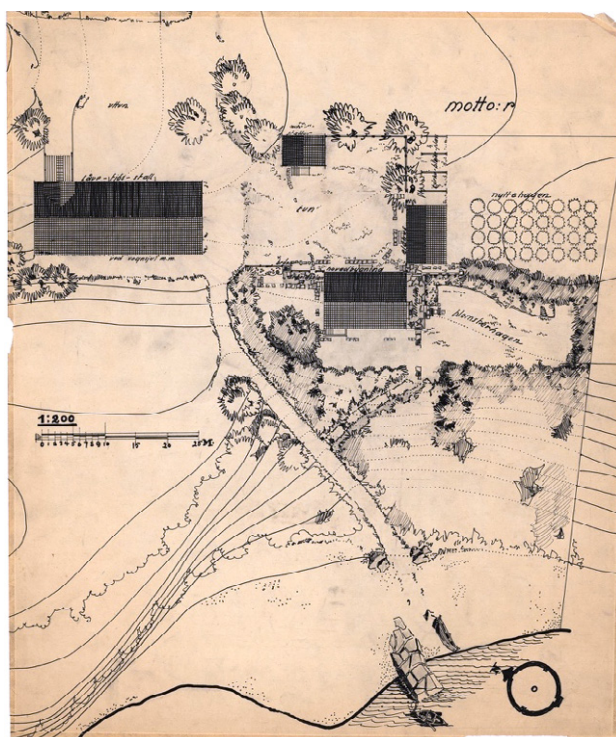
I forbindelse med et medlemsmøte i mars samme år ble konkurranseutkastene utstilt i lokalene til Statens Gartnerskole i Swensensgate. Der ble utkastene studert og diskutert av medlemmene i laget. Etter møtereferatet å dømme, ble det utpå kvelden relativt høy temperatur på diskusjonen. «Diskusjonen hadde sikkert kommet til å fortsette hissig og lenge om ikke vaktmesteren hadde gjort forsøk på sin tradisjonelle utkastelse.»²¹

Behovet for å diskutere temaet var stort. Det ble derfor satt av tid også i kommende medlemsmøter til dette. De innsendte utkastene ble senere utlånt til utstilling ved Landbruks-høyskolen i Ås, og det ble også diskutert muligheter for å lage en utstilling av dem i Paleet på Jernbanetorget i Oslo.²²

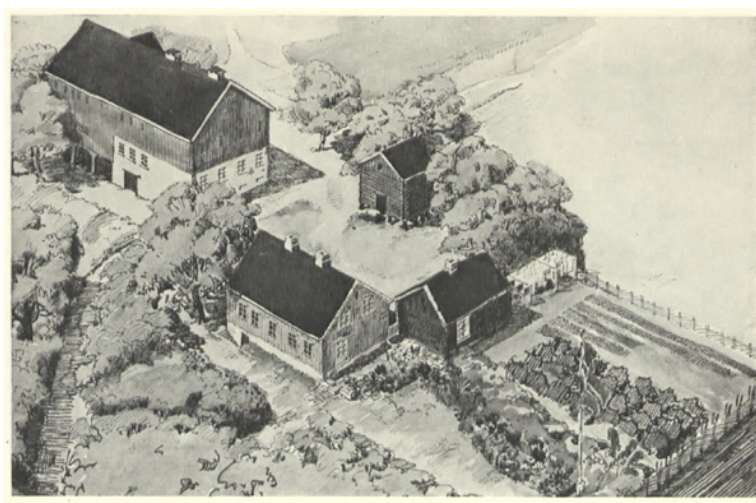
Hage ved en mindre bondegård

Juryens bemerkninger til vinnerutkastene i del to av konkurransen ser ikke ut til å være bevart. Utkastene ble heller ikke presentert i Norsk havetidende, slik som i første og tredje del av konkurransen, men tegningene i seg selv er interessante med tanke på hvordan fagmiljøet forestilte seg den optimale hagen for en mindre gård. Noen trekk basert på utkastene oppsummeres nedenfor.

Konkurransen gikk av stabelen våren 1938. Denne gangen gjaldt det å finne gode løsninger for hage ved en mindre bondegård. Jurymedlem Arne Alterns egen gård Nord-Fure i Øst-Modum ble brukt som case.²³ Fristen for å sende inn utkast ble satt til 1. mars. Også her ble det stilt til disposisjon 600 kr av Hejes legat til premier.²⁴ I tillegg var 100 kr overført fra konkurransens første del.²⁵

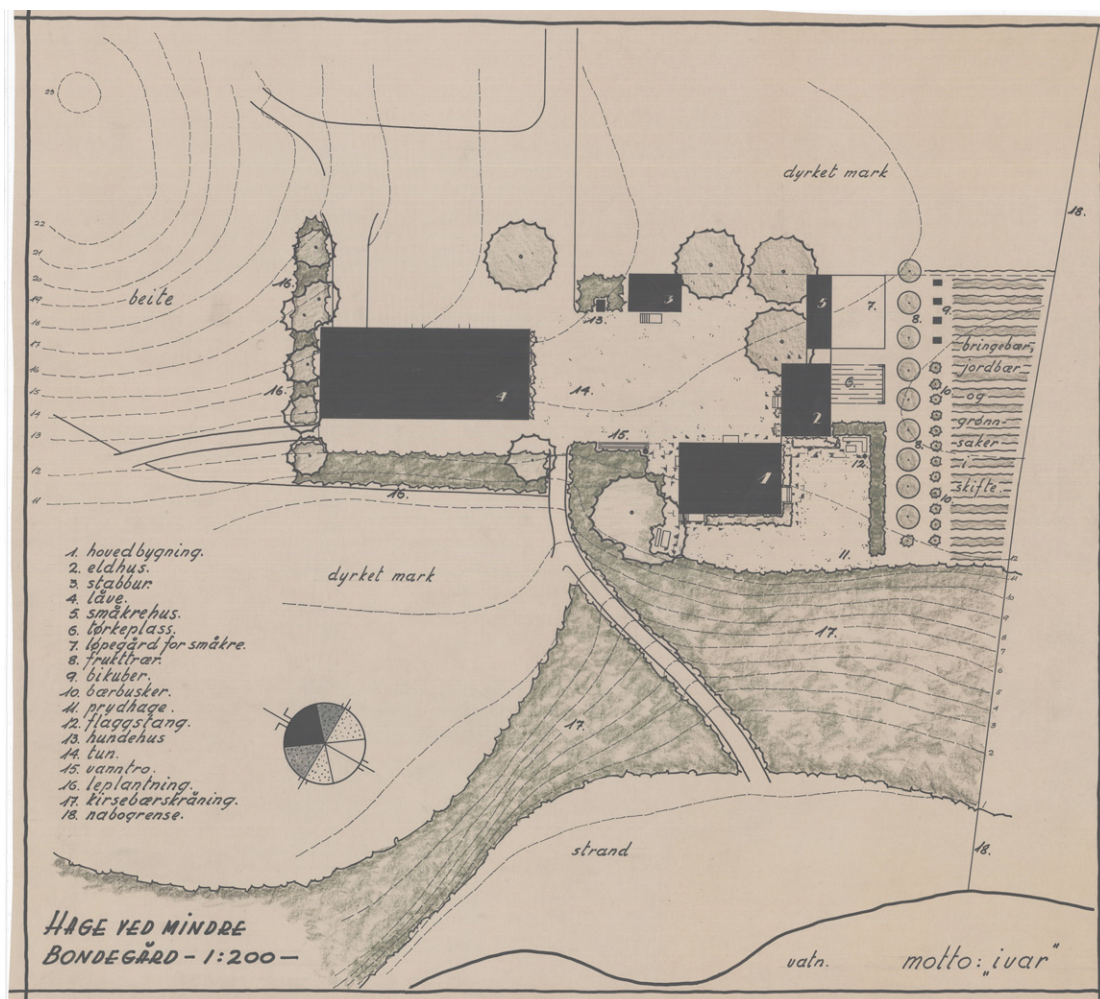
III. 6. Olav L. Moen: *Motto: «r»*, konkurranseutkast, 1938. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Olav L. Moen.

III. 7. Olav L. Moen: *Motto: «r»*, konkurranseutkast, perspektivskisse, 1938. Hentet fra *Havekunst* (1940), s. 77.

Etter fristens utløp var det kommet inn 21 utkast, og fem av disse ble premiært.²⁶ Igjen gikk førsteprisen til Olav L. Moen, denne gang for utkastet med motto «r» (ill. 6–7). Andreprisen ble delt mellom firmaet Norske Hager A/S (Harald Hindhamar og Ellef Grobstok) og hagearkitekt Eyvind Strøm med henholdsvis utkastene «Solås i Bærum» og «Ivar» (ill. 8). Tredjeprisen ble også delt og gikk til hagearkitekt Karen Reistad for utkastet «Selveier» og duoen Trygve Lyftingsmo og Ivar Syversen for «Samklang».²⁷ De to siste utkastene er antakelig ikke bevart og «Solås i Bærum» finnes kun som perspektivskisse gjengitt i avisen.²⁸

Et utkast tegnet av Torborg Zimmer, en av Norges første kvinnelige hagearkitekter, finnes også fra denne delen av konkurransen. Hennes utkast «Alm» (ill. 9) er bevart med både plantegninger, beplantingsplan og perspektivskisse.

III. 8. Eyvind Strøm: Motto: «ivar», konkurranseutkast, 1938. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Eyvind Strøm.

Felles for vinnerutkastene «r» og «Ivar», som finnes bevart, er at hagearkitektene har valgt å holde tunet mellom hovedbygning, eldhus og stabbur gressdekt, mens området nord for låven, hvor kjøretrafikken går, er gruslagt. Også Zimmers utkast «Alm», som ikke vant noen premie, har samme løsning. Alle tre har også tråkkheller i plenen slik at man kan bevege seg tørrskodd mellom bygningene. Oppholdshagen er lagt sør for hovedbygningen, i det lune hjørnet som dannes mellom hovedbygning og eldhus, skjermet fra støy og arbeid i tunet. Nytttehagen er hos alle tre lagt sør for eldhuset og i «Ivar» og «Alm» også sør for oppholds-

hagen. I Moens førstepremieutkast er oppholdshagen, som han her kaller blomsterhagen, skjermet også fra nyttehagen gjennom et bredt belte av beplantning som følger terrenget i en naturlig bue. Blomstene er plantet i en stor rabatt på innsiden av buen, slik at de blir synlige fra både sitteplassen inne ved husveggen og fra vinduene i huset. Denne måten å plassere blomstene på, fikk Moen ros for i første del av konkurransen hvor han også vant førstepremien. Generelt ser det ut til at løsningene for den mindre gården er tenkt enklere enn for den større. Færre detaljer, helhetlige gressflater, og trær naturlig plassert ved hushjørner og overganger, slik at de avgrensner, luner og skaper hygge i tunet.

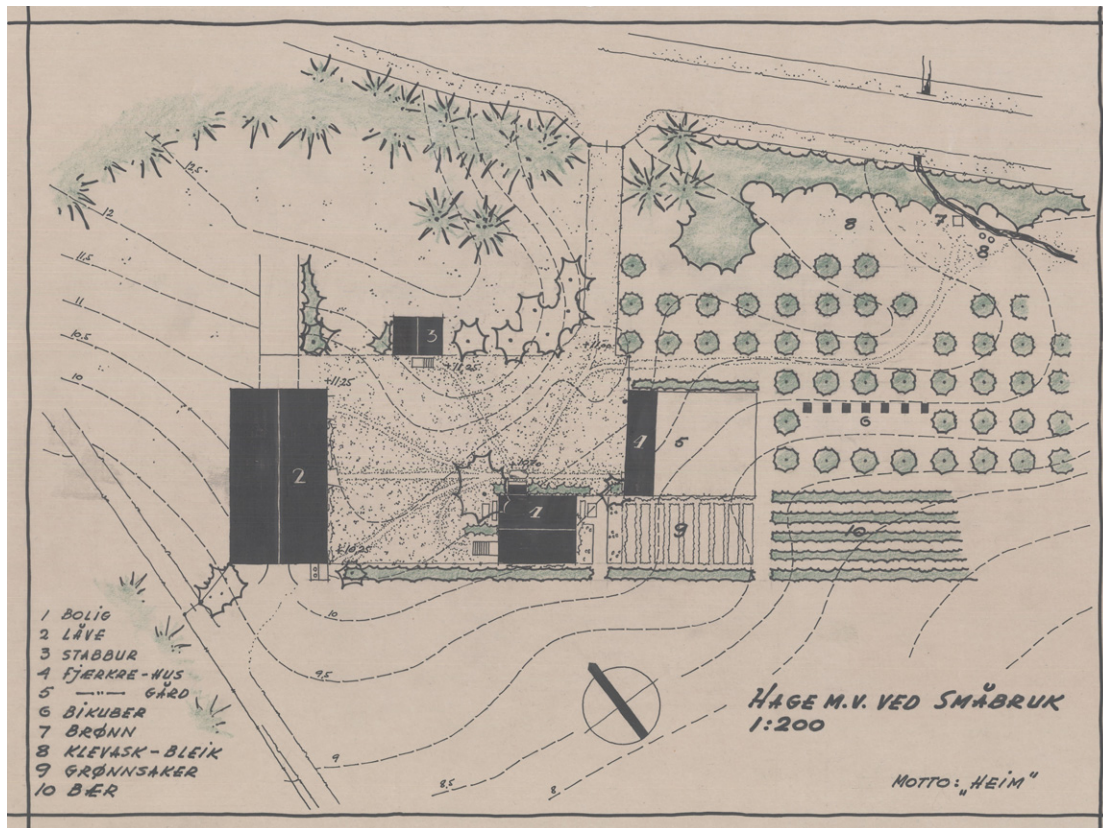
III. 9. Torborg Zimmer: *Motto: «Alm»*, konkurranseutkast, 1938. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Torborg Zimmer Frølich.

Hage ved et småbruk

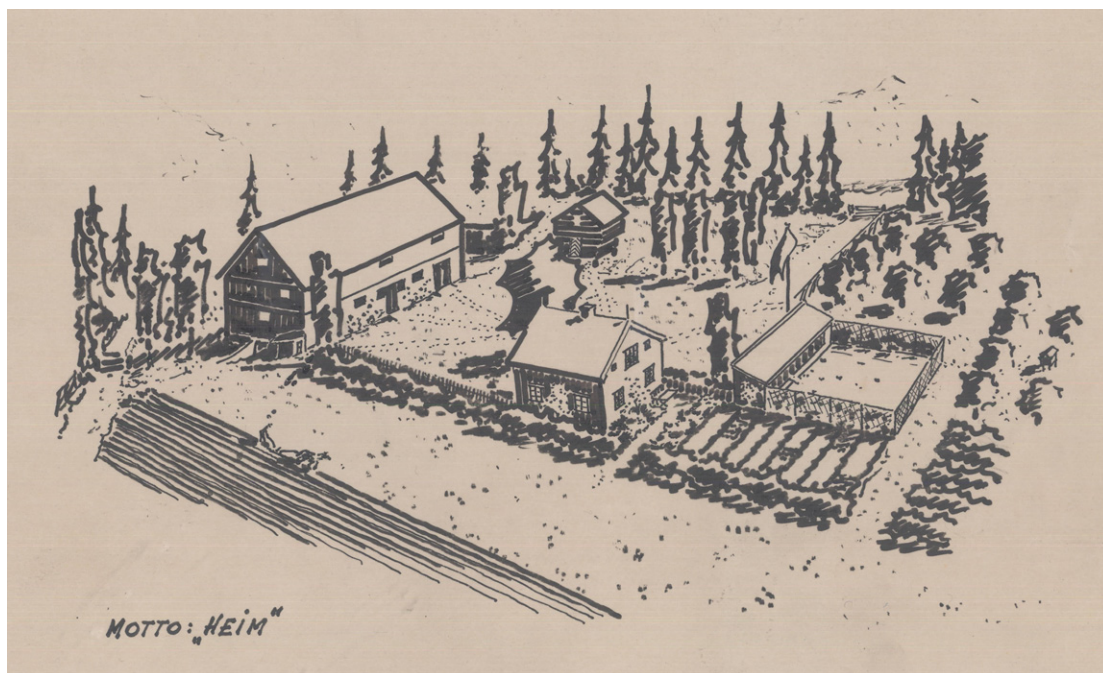
I tredje og siste del av konkurransen var temaet for oppgaven et lite småbruk eller bureisingsbruk. Oppgaven for hage, tun, innkjørsel og husenes nærmeste omgivelser var definert som tidligere, men denne gangen skulle deltakerne i tillegg foreslå god plassering av et stabbur og et fjørfehus i tunet.

I juryen var nå Arne Altern byttet ut med gårdbruker Karl Haugen fra Asker, som selv hadde bygget opp sitt eget småbruk «Lidarende» på Hvalstad til et prisbelønnet mønsterbruk.²⁹

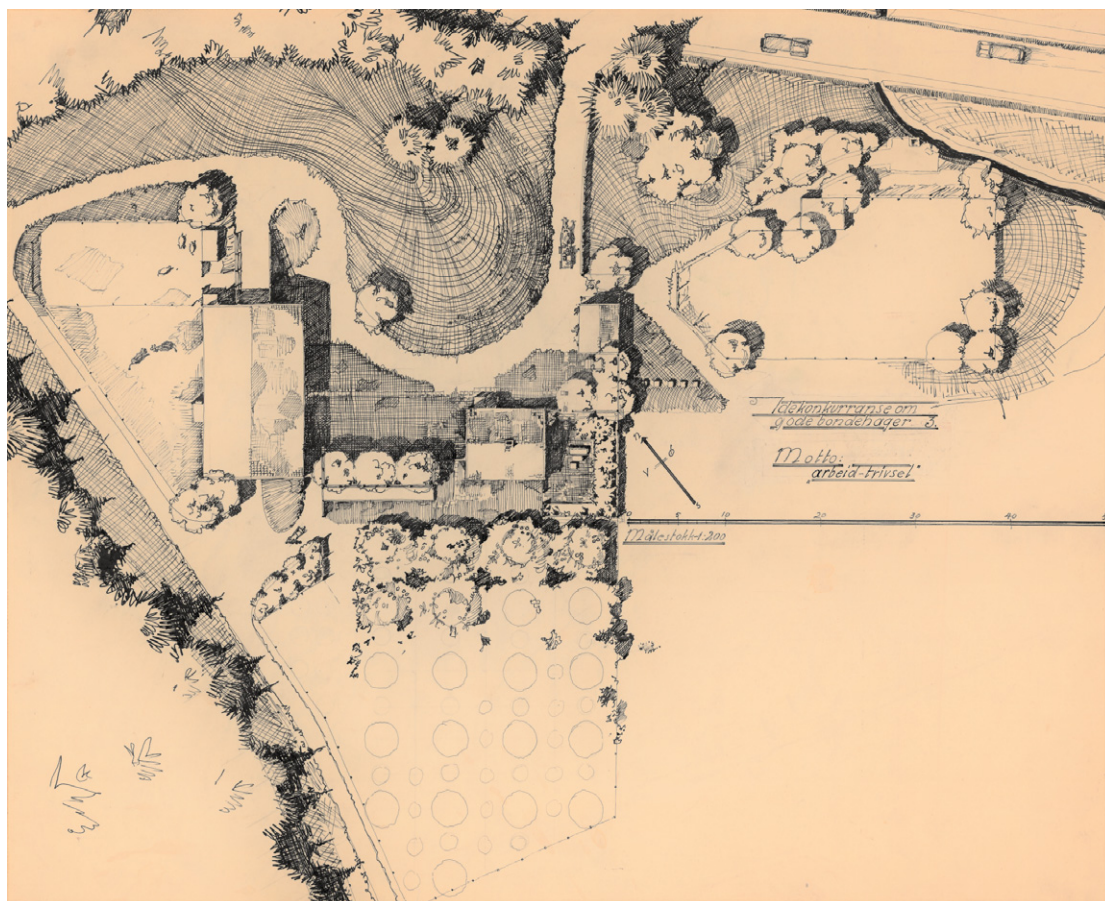
Konkurransen ble avholdt våren 1939, og fristen ble satt til 1. mars. Selve konkurransepapirene med oppgaveteksten fra arrangøren er bevart i arkivet etter Eyvind Strøm, sammen med hans eget utkast «Heim» (ill. 10–11).

III. 10. Eyvind Strøm: *Motto: «Heim»*, konkurranseutkast, 1939. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Eyvind Strøm.

III. 11. Eyvind Strøm: *Motto: «Heim»*, konkurranseutkast, perspektivskisse, 1939. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Eyvind Strøm.

III. 12. Olav L. Moen: *Motto: «arbeid-trivsel»*, konkurranseutkast, 1939. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU, samling etter Olav L. Moen.

Det spennende med «Heim» er at hele Strøms skriftlige beskrivelse av anlegget også er bevart sammen med tegningen, noe som gir et unikt innblikk i hvordan han tenkte. En slik beskrivelse skulle følge alle utkast som ble sendt inn til konkurransen, men de er stort sett tapt der tegningene er bevart.

Beskrivelsen viser at Strøm var opptatt av at anlegget skulle være overkommelig for bonden, og at løsningene skulle være fleksible og mulige å tilpasse de ulike og skiftende behov på bruket. I «Heim» lagde han skreddersydde løsninger for hvordan bonden kunne tjene litt ekstra penger ved å dyrke noe mer av hagevekster enn det familien trengte. Var det i en periode godt marked for blomster, kunne blomsterbedene ekspanderes mot grønnsakshagen. Skulle det dyrkes ekstra grønnsaker for salg, kunne grønnsaksdyrkingen trekkes ut på jordet og bærbuskene opp til blomstene. På denne måten kunne anlegget og driften endres og tilpasses markedet med tiden.³⁰

Strøm fikk ingen premier for utkastet sitt. Vinneren av konkurransens tredje del ble igjen dosent Olav L. Moen fra NLH. Han vant med utkastet «arbeid-trivsel» (ill. 12). Moen sendte også inn utkastet «Bind ikke munnen til» som finnes bevart. På andreplass kom Bredo Morstøl med utkastet «Nybråten», hvor det fulgte en morsom beskrivelse av det fiktive småbrukerparet Truls og Marit Nybråtens tanker om anleggelsen. Denne er gjengitt i Norsk Havetidende 1939.³¹ Tredjeplassen ble delt og gikk til hagebrukslærer Austrheim Ulvik for utkastet «S» og hagearkitektene Syversen og Lyftingsmo for utkastet «Nybrott», som begge trolig er tapt.

Om Olav L. Moens vinnerutkast «arbeid-trivsel» uttalte juryen:

Innkjørselen er ledig og god. Stabburet er fornuftig plassert. Greit tun. Av praktiske grunner er det forkastelig å legge fjørfehuset så langt fra låvebygningen. Hadde det vært lagt nord for låvebygningen hadde det og gått bort mindre av den dyrkbare jorda til dette bruk. Høvelig stor prydhage som ikke blir dyr i anlegg, som er enkel i utforminga og godt dimensjonert. Den er lagt i godt samband med huset, og en kan ha glede av blomstene både innefra stuene og ute i hagen. Reguleringen av trafikken er praktisk med grei adkomst fra tunet til gårdsveien syd for låvebygningen. Treplantingene mellom uthus, stuebygning og stabbur lager et godt avgrenset og lunt tun, men de tre lønnetrærne syd for tunet kunne med fordel vært ombyttet med lettere treslag som f.eks. bjørk. Bærhagen ligger for meget i skyggen. Tørkeplassen mangler.³²

Til Morstøls utkast bemerket juryen:

Tunet er greit utformet med en vakker bjørkelund som livder og luner mot nord. Stabbur og fjørfehus er fornuftig plassert. Frukthagen ligger godt i skråningen mot syd og den er tilplantet på en praktisk måte. Selve utformingen av prydhagen er også bra, men den er for stor til et småbruk og dessuten er alle blomstene plassert inn mot husveggen slik at en ikke har noen glede av dem inne fra stuene. Det er en stor feil. Tørkeplassen bak stabburet er godt plassert. Det er neppe praktisk å dele opp grønningshagen så sterkt.

Det må forutsettes at det er behov for å kunne kjøre fra gårdsveien syd for låven og inn på tunet og videre til låvebrua. Forfatteren har ikke tatt tilstrekkelig hensyn til dette, og det er en stor mangel ved utkastet. Solbærbusker er et mindre bra materiale til avgrensing for prydhagen mot syd. Skal det først brukes bærbusker er rips langt å foretrekke til slik bruk.³³

Idealer for bondehager på 1930-tallet

Juryens bedømmelser i bondehagekonkurransen gjenspeiler idealer som også ble løftet fram i hagebøker, fagtidsskrifter og magasiner i denne perioden. Her bør nevnes spesielt boken *Vår tids hage* (1939), tidsskriftene *Form og Flora* og *Havekunst*, samt mer populære magasiner som *Hus og Have* og *Vi selv og våre hjem*. Blant annet skulle den moderne hagen være et sted for hvile og rekreasjon. Av dette fulgte at man burde velge planter, materialer og løsninger som ga enklest mulig vedlikehold og god funksjonalitet.³⁴ Beskjeden til Moen angående grusplassene i utkastet Solbakken er relativt klar. Juryen anser ikke grusplassene som berettiget. De burde helst innskrenkes, sløyfes eller hellelegges. Ettersom grusflater måtte skyfles, rakes og kantstikkes for å holdes fine, var de arbeidskrevende og ble raskt upopulære under de nye idealene.

Prydhagen ble omtalt som familiens sommerdagligstue i den moderne boligen. En utvidelse av huset, «en fredelig, usjenert og lun opholds- og tumleplass».³⁵ Tilgangen mellom hagen og huset var derfor viktig og ble understreket mange steder i hagelitteraturen.³⁶ Dette idealet kan være bakgrunnen for juryens kritikk av Lyftingsmo og Syversens utkast hvor de mener inngangen til huset er for sterkt orientert ut av hagen. De kommenterer også at blomstene bør plasseres slik at man kan se dem fra inne i huset, gjennom vinduene, noe som knytter huset og hagen tettere sammen. Vurderingen angående blomstenes plassering er interessant og nevnes også i kommentarene til Moens og Morstøls utkast. Noe som er et tegn på at hagen ikke lenger først og fremst skal vises fram til andre, men er til for egen rekreasjon og familien som bor i huset.

Et viktig ideal for villahager i tiden var skjerming mot innsyn fra uvedkommende og generende ferdsel på vei og arbeidsarealer, gjerne gjennom høye busker eller hekkbeplantning langs grensen. Her skiller bondehagen seg fra villahagen. «Ute på landsbygda derimot kan

forholdene ofte være slik, at de som steller i huset og skal bruke hagen, nettopp setter pris på, at utsikten ikke stenges til vei og den trafikk, som foregår der», skriver Einar Hildrum i sin omtale av bondehagekonkurransen i *Havekunst* 1940.³⁷ Det var vel snarere en fordel om man kunne følge med på gårdsarbeidet i tunet fra fluktstolen i hagen, eller barnas lek i hagen, mens man selv arbeidet i tunet. Her har deltakerne i konkurransen løst bondehagene på ulikt vis, både med og uten siktlinjer, men juryens kommentarer om å arbeide hele gårdsanlegget sammen til en enhet, sikre god kommunikasjon mellom de ulike delene, beholde utsikt og fjerne barrierer, peker i retning av tankegangen Hildrum beskriver i *Havekunst*.

Moderne hagekunst for bonden eller politisk virkemiddel i nasjonalismens tjeneste?

Gjennom publisering av vinnerutkastene og juryens bedømmelser i aktuelle tidsskrifter og aviser ble de nye ideene om gode bondehager spredt til både bøndene og andre hageeiere. Ikke minst ble de spredt også til et større hagefagmiljø hvor diskusjonene gikk videre. Hva som skulle være fagdisiplinens bidrag til samfunnet, var det nok ulike meninger om på denne tiden, alt etter politisk syn og faglige interesser hos den enkelte.

Med modernismens inntog ble ideer om sosial utjevning, likestilling og likeverd sterkere i samfunnet, og man tilstrebet på ulike måter å bryte opp i samfunnsstrukturer som skapte eller bidro til å opprettholde forskjeller mellom sosiale grupper. Kunsthistoriker Espen Johnsen argumenterer i sin doktoravhandling for et syn på modernismen i Norge som ikke kun stilhistorisk anti-historisme eller oppbrudd fra historie og tradisjoner som sådan, men mer som et oppbrudd fra den borgerlige bo- og byggeskikken som rådet i landet ved århundreskiftet.³⁸ Johnsen viser her til modernismen innenfor arkitektur og design, men dette er overførbart også til hagekunsten. Både i hvordan hagearkitektene tok avstand fra 1800-tallets (og borgerskapets) overdådige og irrasjonelle pynting i hagene, men også ved at de var opptatt av sosial utjevning og at de engasjerte seg i dette på samfunnsnivå. Sakene de diskuterte på møtene sine, viser at de var opptatt av å finne løsninger for å løfte situasjonen for folk som ikke tilhørte borgerskapet, enten det var kolonihager for beboere i bygårder, åpne folkeparker og idretts- og badeanlegg for fellesskapet eller bondehager.

At et bredere lag av befolkningen, deriblant bøndene, skulle få nyte godene av helsebringende moderne hagekunst var åpenbart et mål, men for noen var det på denne tiden, som nevnt, også andre grunner til å løfte akkurat bonden. I Norge, som i Europa ellers, var tiden mellom verdenskrigene preget av nasjonalistiske strømninger. Den økonomiske og politiske situasjonen var tilspisset og samfunnsdebatten bar preg av blant annet spørsmålet om hvordan man best kunne styrke landet i en tid hvor farer truet. Gjennom 1800-tallet hadde det utviklet seg en «tokkulturlære» i Norge hvor man oppfattet at bonden representerte den ene og ekte delen av norsk kultur, mens borgerskapet og embetsmennene representerte den andre, som egentlig ikke var norsk, men dansk. Ivar Aasen og Noregs Mållag stod i spissen for denne tankegangen.³⁹ I mellomkrigstiden fikk slike oppfatninger sterkt fotfeste i nasjonalistiske kretser. Skulle man styrke landet og gjøre det motstandsdyktig mot farene som truet, måtte man styrke bonden. I lys av dette, er det interessant at ett av jurymedlemmene i bondehagekonkurransen, Olga Bjoner, like før hun befattet seg med konkurransen, skrev følgende:

En sterk bondestand skaper et sterkt folk, mens en svak bondebefolkning skaper et svakt folk. Derfor er det sant at 'bondens saga er landets saga', en bondestand i reisning er folket i opgang, mens en bondestand i nedgang er folket i nedgang. Bondens skjebne er landets skjebne.⁴⁰

Olga Bjoner ble i 1941 utpekt til landsleder for NS' kvinneorganisasjon og øverste leder for Kvinnehirden. Etter krigen ble hun dømt og fengslet for landssvik.⁴¹

Vi vet at det like etter krigen også ble kjørt eksklusjonssaker i Norsk Hagearkitektlag. To av premievinnerne fra bondehagekonkurransen, Harald Hindhamar og Ellef Grobstok, var blant de suspenderte for mistanke om samarbeid med tyske myndigheter. Professor Karsten Jørgensen har diskutert disse eksklusjonssakene i sin artikkel *Ekebergparken, landskap og demokrati* (2015). Her påpeker han Hindhammars og Grobstoks mulige uskyld ved at de kan ha blitt pålagt å samarbeide med tyskerne, eller at de rett og slett kan ha valgt å tenke pragmatisk i en tid hvor det var krig og hverdagen måtte gå videre. Jørgensen mener også det kan ha hatt betydning at den fremskutte posisjonen landskapsarkitekturen hadde i Tyskland, kan ha virket smigrende på de norske hagearkitektene som her i landet måtte kjempe for anerkjennelse.⁴² Hvordan dette egentlig hang sammen og hvorvidt enkelte kan ha hatt en agrarnasjonalistisk eller nazistisk agenda med sin deltakelse i bondehagekonkurransen vet vi altså ikke. Dette er heller ikke hovedtema for denne artikkelen, men tematikken er en interessant brikke i puslespillet for å forstå diskursen i fagmiljøet på denne tiden og bør følges opp med mer forskning.

Den gode bondehagen

I 1940 ble Einar Hildrum bedt om å gi en orientering om bondehagekonkurransen til tidskriftet *Havekunst*. Moderne formspråk er ikke det Hildrum trekker fram. Konkurransen har vist, skriver han, at man må se bort fra villahagens vanlige formspråk og løse oppgaven fritt og selvstendig ut fra bondegårdens behov. Et viktig grunnprinsipp er at «En norsk bondegård er en del av det landskap den ligger i, og den må utformes slik at den harmonerer best mulig med den vakre norske natur som omgir den. Hus, tun og hage skal gi uttrykk for det liv, de tanker og krav, som bor og rår på gården.»⁴³ Videre oppsummerer han at tunet skal være vakkert, tørt, renslig og tjenlig til ferdsel og arbeid. Anlegget skal ikke være for dyrt og det må være enkelt å vedlikeholde. Man må tenke helhetlig og sørge for at siktlinjer som kan være nyttige på gården ikke stenges av. Beplantningens hovedoppgave er å binde gårdens bygninger sammen til et harmonisk hele. Blomster bør plantes slik at man også kan se dem innenfra, gjennom vinduene i huset.⁴⁴

I Norge brøt krigen ut samme år og landet gikk inn i en femårig fase preget av okkupasjon og krisehåndtering. Mye ble annerledes enn man hadde tenkt i tiden som kom. I hvilken grad bøndene under krigen og i årene etterpå lot seg påvirke av hagearkitektenes ideer om gode bondehager bør undersøkes videre. I 1980–82 ble det arrangert en ny bondehagekonkurranse i regi av Det norske hageselskap. I tillegg til selve idékonkurransen ble det da også gjort fylkesvise registreringer av gode tun og hagemiljøer på gårdene. Disse registreringene kan være et interessant materiale å undersøke i denne sammenheng.⁴⁵

Sammenfatning

Målet med denne artikkelen har vært å fortelle den detaljerte historien om idékonkurransen om gode bondehager. Hensikten er å bidra til dypere forståelse og mer nyansert kunnskap om fagdisiplinen på 1930-tallet. Verken bondehagekonkurransen eller andre konkurranser i det nyetablerte, norske hagearkitektmiljøet i perioden er tidligere studert av forskere.

Historien om bondehagekonkurransen gir oss et sjeldent innblikk i hvordan fagmiljøet jobbet på 1930-tallet. Denne kunnskapen er nyttig på flere måter. For det første gir den oss kunnskap om organisasjoner, enkeltmennesker og posisjoner i den tidlige fasen av det orga-

niserte fagmiljøet. Historien peker på en oppfatning i faggruppen om et felles samfunnsoppdrag tuftet på ideer om modernisering og sosial utjevning. Vi har også sett at enkelte i miljøet herunder kan ha funnet motivasjon i de agrarnasjonalistiske ideene i Norge på denne tiden.

For det andre bidrar historien til å gi oss dypere innsikt og forståelse for hvordan faglige arbeids- og beslutningsprosesser kunne være. For eksempel ser vi at miljøet var lite og at deltakerne kjente hverandre godt. Dermed er det rimelig å anta at de også kjente hverandres tegnestil godt. Man kan derfor stille spørsmål ved hvor anonym denne konkurransen i realiteten var. At Olav L. Moen hadde en fremskutt posisjon ved Norges landbrukshøyskole kan for eksempel ha påvirket juryen i hans favør dersom de gjenkjente hans strek i utkastene. Moen vant alle de tre delene av konkurransen.

For det tredje gir historien oss gjennom tegninger og tekster kunnskap om de gjeldende idealene for bondehager på denne tiden. Tegningene står for seg selv, og juryens bedømmelse er en verdifull primærkilde til fagfolkens egne vurderinger, med deres egne ord. Ved at vurderingene er gjengitt helhetlig kan de tolkes på nytt i lys av ny kunnskap som måtte komme på feltet i fremtiden.

Noter

- 1 O. Aspesæter, E. Grobstok, O. Nordal, Kr. Krafft og E. Strøm. *Vår tids hage*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1939, 26.
- 2 For eksempel slik det uttrykkes i Olga Bjoners «Organisasjon» i *Garden – Småstykket til høgtlesning*. Opplysningsnemnda for bønder og fiskarar, 1935, 30–31.
- 3 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager.» *Form og Flora*, red. Karen Reistad. Oslo: Grøndahl & Søns Forlag, 1937, 35. Usignert artikkel.
- 4 Magne Bruun. *75 år for landskap og utemiljø: Norske landskapsarkitekters forening 1929-2004*. Norske landskapsarkitekters forening, 2004, 109–110.
- 5 Elisabeth Tostrup. *Architecture and Rhetoric: Text and Design in Architectural Competitions*, Oslo 1939-90. Doktoravhandling. Arkitekthøyskolen i Oslo, 1996, 18.
- 6 Referat fra styremøte i NHL 15. november 1935, *Møteprotokoll for styret 1930-1956*. Samling etter NLA. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- 7 Direktør K.K. Hejes og hustru Bertha Hejes legat, med formål spesielle undersøkelser på hagebrukets område. Legatet ble forvaltet av Selskapet Havedyrkningens Venner (Det Norske Hageselskap).
- 8 Referat fra medlemsmøte i NHL 22. november 1935, *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*. Samling etter NLA, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- 9 Referat fra medlemsmøte i NHL 31. januar 1936, *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*.
- 10 «Idekonkurranse om gode bondehager» *Norsk Havetidende* 1936, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1936, 232. Usignert.
- 11 Olav L. Moen deltok i alle tre deler av konkurransen og vant også samtlige.
- 12 «Idekonkurranse om gode bondehager» *Norsk Havetidende* 1936, 232.
- 13 «Idekonkurranse om gode bondehager» *Norsk Havetidende* 1936, 232.
- 14 «Idékonkurransen om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende* 1937, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1937, 123. Usignert.
- 15 «Idékonkurransen om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende* 1937, 123.
- 16 «Idekonkurranse om gode bondehager. Avdeling 3.» Konkurransesapirer utarbeidet av Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag. Samling etter Eyvind Strøm, Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU.
- 17 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende* 1937, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1937, 100. Usignert.
- 18 «Idékonkurransen om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende* 1937, 127–128.
- 19 «Idékonkurransen om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende* 1937, 129–130.
- 20 «Idékonkurranse om tegninger til gode bondehager» *Norsk Havetidende* 1937, 100.
- 21 Referat fra medlemsmøte i NHL 6. mars 1937, *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*.

- 22 Referat fra medlemsmøte i NHL 6. mars 1937, *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*, og referat fra styremøte i NHL 2. februar 1937, *Møteprotokoll for styret 1930-1956*.
- 23 Flyfoto fra 1959 viser at gården samsvarer med kartet fra konkurransen. Adresse i dag: Øst-Modumveien 592. Historiske flyfoto: «Ringerike-Hole-Modum-Eiker-Drammen-Hof-Holmestrand-1959», Finn kart (Historiske), besøkt 6. januar 2022, <https://kart.finn.no/>
- 24 «Dosent Moen vant 1. premien i konkurransen om gode bondehager» *Aftenposten*, 30. april 1938 (aftennr.), 7, <https://www.nb.no/items/b973f58799fc4388b76a418e2fd17e40?page=5&searchText=hejes>
- 25 «Idékonkurransen om gode bondehager» *Norsk Havetidende 1937*, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1937, 254. Usignert.
- 26 Einar Hildrum, «Idekonkurransen om gode, norske bondehager» *Havekunst 1940*, innbundet årgang, red. Troels Erstad og Gösta Schuwert. Holstebro: Dansk Havearkitektforening og Föreningen Svenska Trädgårdsarkitekter, 1940, 76.
- 27 Årsberetning for Norsk Hagearkitekt- og Anleggsgartnerlag 1937-1938. *Møteprotokoll for NHL 1927-1940*.
- 28 «Gode haver på landsbygden» *Svelviksposten*, 17. mai 1938, 1, <https://www.nb.no/items/20db03e43afe4e52fcc6fdd5e2084915?page=0&searchText=svelviksposten>
- 29 K. M., «Et mønsterbruk i Asker – Karl Haugen paa «Lidarende» faar Landbruksselskapets sølvmedalje med diplom.» *Akers-Posten*, 31. oktober 1922, 1-2, <https://www.nb.no/items/7f0f6393864037a97863a0fb9cbd7a7e?page=0&searchText=%22Karl%20Haugen%20paa%20%C2%ABLidarende%C2%BB%20faar%20Landbruksselskapets%22>
- 30 Eyvind Strøm, «Motto: «Heim». Hage m.v. ved småbruk». Konkurransenutkast, beskrivelse av anlegget. Samling etter Eyvind Strøm. Historisk arkiv for norsk landskapsarkitektur, NMBU. 1.
- 31 «Idékonkurransen om gode bondehager. Avdeling 3» *Norsk Havetidende 1939*, innbundet årgang. Oslo: Selskapet Havedyrkningens Venner, 1939, 112–114.
- 32 «Idékonkurransen om gode bondehager. Avdeling 3» *Norsk Havetidende 1939*, 112.
- 33 «Idékonkurransen om gode bondehager. Avdeling 3» *Norsk Havetidende 1939*, 114–115.
- 34 Bredo Morstøl, «Grønt, grønt og atter grønt» *Form og Flora*, red. Karen Reistad. Oslo: Grøndahl & Søns Forlag, 1937, 28.
- 35 Aspesæter, Grobstok, Nordal, Krafft og Strøm, *Vår tids hage*, 13.
- 36 Blant annet i *Vår tids hage*, 38–42, og *Form og flora* billedtekster 12, 14, 26 og 55.
- 37 Hildrum, «Idékonkurransen om gode, norske bondehaver» *Havekunst 1940*, 78.
- 38 Espen Johnsen, «Det moderne hjemmet 1910-1940: fra nasjonal tradisjonisme til emosjonell funksjonalisme». Doktoravhandling, Universitetet i Oslo, 2002, 19.
- 39 Jens Johan Hyvik, «Tokulturlæra i fortid og samtid» *Heimen* 58, nr. 1 (2021): 35–36. <https://doi.org/10.18261/issn.1894-3195-2021-01-04>
- 40 Olga Bjoner, «Organisasjon» i *Garden – Småstykker til høgtlesning* (Opplysningsnemnda for bønder og fiskarar, 1935), 30–31.
- 41 Bjørn Steinar Meyer, *Førerkvinnen* (Forlagshuset Vest AS, 2017), 220, 337–347. Bernt Roughthvedt, *Norges verste nazister: Nordmenn og tyskere i Hitlers tjeneste 1940-1945* (Spartacus Forlag AS, 2016), 26–27.
- 42 Karsten Jørgensen, «Ekebergparken, landskap og demokrati» *Nordlit 36: Berørt av bygninger* (2015): 137–138. <https://doi.org/10.7557/13.3683>
- 43 Hildrum, «Idékonkurransen om gode, norske bondehaver» *Havekunst 1940*, 77–78.
- 44 Hildrum, «Idékonkurransen om gode, norske bondehaver» *Havekunst 1940*, 78.
- 45 Det norske hageselskap, *Gardstunet: 20 gode tunløsninger fra hele landet* (Landbruksforlaget, 1983). Et utvalgt tun fra hvert fylke ble rentegnet av landskapsarkitekt Sveinung Skjold og dannet grunnstammen i denne boka.